

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿՑ ԸՍՔՈՆՈՒՄԸ

Իրավունքի ֆենոմենը հետազոտելու համար անհրաժեշտ է դեկավարվել ոչ միայն վերացական տրամաբանական համակարգով, որը բավարարում է համընդհանուր ճանաչում ստացած չափանիշներին՝ արդարություն, բարություն, ազատություն, հավասարություն, մարդասիրություն, այլ այն պետք է դիտարկել նաև կոնկրետ ազգային մշակույթի տեսանկյունից, վերջինիս համատեքստում, որտեղ ձևավորվել և զարգացել է իրավունքը:

Իրավական համակարգի ուսումնասիրությունը կոնկրետ ազգային մշակույթի համատեքստում նշանակում է մշակել ազգային իրավական համակարգի տեսություն կամ հայեցակարգ, իհարկե այնքանով, որքանով դրան նպաստում են առկա պատմավավերագրական փաստերը: Միայն այս մեթոդաբանության շնորհիվ կարելի է բացահայտել ազգային իրավական համակարգի առանձնահատկությունները, նրա պատմական զարգացման հիմնական ուղեներները, ինչպես նաև այն ընդհանրությունները, որոնք բնորոշ են նաև այլ իրավական համակարգերին:

Ընդհանրապես իրավական համակարգի ձևավորման և զարգացման վրա ներգործում են տվյալ ժամանակաշրջանի հասարակության ողջ հոգևոր մշակույթը՝ կրոնը, փիլիսոփայությունը, բարոյականությունը, գեղարվեստական, քաղաքական մշակույթը, քաղաքականությունը և տնտեսությունը:¹

Այս կապակցությամբ պետք է նշել, որ պետության և իրավունքի տեսության ժամանակակից գրականությունում առանձնակի ուշադրություն է դարձվում «իրավական համակարգ», «իրավունքի համակարգ» և «օրենսդրության համակարգ» կատեգորիաներին:² Դա բացատրվում է

¹ Stü, Теория государства и права. Курс лекций /Под ред. М.Н.Марченко, с. 301.

² Stü, Общая теория права и государства. Учебник /Под ред. В.В.Лазарева. М., 1996, с. 178; Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов /Под ред. В.М.Корельеого и В.Д.Перевалова. М., 1997, с. 314-322;

պետական շինարարության բնագավառում նոր իրավական համակարգի ձևավորման անհրաժեշտությամբ: Խորհրդային իրավական համակարգի փլուզման հետևանքով օբյեկտիվ անհրաժեշտություն առաջացավ ձևավորել հասարակական, տնտեսական, քաղաքական պայմաններին համարժեք նոր իրավական համակարգ, որի հիմքում պետք է ընկած լինեն ժողովրդավարության հիմնարար սկզբունքները: Ոչ վաղ անցյալում «իրավական համակարգ» և «իրավունքի համակարգ» կատեգորիաները նույնացվում էին, դրանք դիտարկվում էին որպես իրավական միևնույն երևույթ:³

Զնայած ժամանակակից իրավունքի տեսությունը տարբերակում է իրավական համակարգ և իրավունքի համակարգ հասկացությունները, այդուհանդերձ, պետք է նշել, որ գոյություն չունի միասնական տեսակետ «իրավական համակարգ» հասկացության վերաբերյալ:

Իրավունքի տեսության մեջ իրավական համակարգը դիտարկվում է տարբեր տեսանկյուններից՝ ձևական-իրավաբանական, սոցիալ-տնտեսական, կառավարչական, ազգային-աշխարհագրական և, ըստ այդմ էլ ներկայացվում է տարբեր կերպ՝ որպես իրավունքի աղբյուրների և իրավական հաստատությունների համակցություն, որպես կառավարչական-կառուցվածքային ստորաբաժանումների ամբողջություն, որպես հոգևոր կյանքի ֆենոմեն և այլն:⁴

Սկադեմիկոս Ս.Ս.Ալեքսեևի կարծիքով, իրավական համակարգն են կազմում՝ իրավունքը և իր աղբյուրները:⁵ Ն.Ի.Սատուզովը կարծում է, որ հասարակության իրավական համակարգը ներառում է՝ 1) իրավունքը՝ որպես պետության կողմից ստեղծվող ու պաշտպանվող իրավական նորմերի համակցություն, 2) օրենսդրությունը՝ որպես այդ իրավական նորմերի

Бобылов А.И. Современное толкование системы права и системы законодательства /"Государство и право, 1998, N 2, с. 22-27; Система законодательства Республики Башкортостана: становление и дальнейшие развитие. Уфа, 1996.

³ Ст'ю, Явич А.С., Общая теория права. А., 1976, с. 125-126; Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Основные институты и понятия. М., 1970, с. 344-346.

⁴ Ст'ю, Сияюков В.Н., Российская правовая система /вопросы теории/. Диссертация на соискание ученой степени док.юрид.наук. Саратов, 1995. На правах рукописи. с. 46.

⁵ Ст'ю, Алексеев С.С., Общая теория права. Курс в 2-х томах. Том 1, М., 1981, с. 87-88.

արտահայտման ձև (նորմատիվ ակտերը), 3) իրավական հասկացությունները, որոնք իրականացնում են պետության իրավական քաղաքականությունը, 4) դատական և այլ իրավաբանական պրակտիկան, 5) իրավական կարգավորման մեխանիզմը, 6) իրավակիրառ պրոցեսը (ներառյալ իրավակիրառ ակտերը և մեկնաբանությունը), 7) քաղաքացիների իրավունքները, ազատությունները և պարտականությունները (իրավունքը սուբյեկտիվ իմաստով), 8) իրավահարաբերությունները, 9) օրինականությունը և իրավակարգը, 10) իրավական գաղափարախոսությունը, 11) իրավունքի սուբյեկտները, 12) իրավական համակարգի միասնությունը, ամբողջությունը և կայունությունն ապահովող կապերը, 13) այլ իրավական երևույթները (իրավաբանական պատասխանատվությունը, իրավասուբյեկտիվությունը, իրավական դրությունը և այլն):⁶

Պրոֆեսոր Յու.Ա.Տիխոմիրովի կարծիքով՝ իրավական համակարգն ընդգրկում է օրենսդրությունը և իրավունքի այլ աղբյուրները, իրավական կարգավորման նպատակներն ու սկզբունքները, համակարգող կապերը:⁷

Ըստ պրոֆեսոր Վ.Ն.Սինյուկովի՝ ազգային իրավական համակարգի տարրերն են՝

- իրավունքի և օրենսդրության համակարգերը,
- իրավաբանական հաստատությունների, այդ թվում իրավապահ մարմինների կառուցվածքը,
- տարածաշրջանային և տեղական իրավական կառույցները,
- հսկողական և վերահսկողական ենթահամակարգերը,
- իրավախախտումների կանխարգելման և սոցիալական վերահսկողության համակարգերը,
- իրավական ինֆորմացիայի և կոմունիկացիայի համակարգերը,
- մարդու իրավունքների ապահովման մեխանիզմները,
- իրավաբանական, կրթական կադրերի պատրաստման և վերապատրաստման համակարգերը,

⁶ Сбш, Матузов Н.И., Правовая система и личность. Саратов, 1987, с. 25.

⁷ Сбш, Тихомиров Ю.А., Правовая система развитого социализма /Советское государство и право. 1979, N 7, с. 33.

- իրավական գաղափարախոսության կենտրոնները (գիտահետազոտական ինստիտուտներ, կենտրոններ, հիմնադրամներ, իրավաբանների միություններ և այլն):⁸

Պրոֆեսոր Ֆ.Ս.Ռեշետնիկովը նշում է, որ իրավական համակարգը իրավական հաստատությունների, ամենից առաջ, դատական մարմինների համակարգն է:⁹ Իսկ պրոֆեսոր Մ.Ն.Մարչենկոյի կարծիքով՝ իրավական համակարգը դիտարկվում է որպես համակցություն՝ ա) իրավական նորմերի, սկզբունքների և ինստիտուտների (նորմատիվ ասպեկտը), բ) իրավական հաստատությունների (կազմակերպական ասպեկտը), գ) իրավական հայացքների, պատկերացումների, գաղափարների և իրավական կուլտուրայի:¹⁰

Մեր կարծիքով, ազգային իրավական համակարգը, իրավական երևույթների բարդ և միասնական ամբողջություն է, որի հիմնական բաղադրիչներն են՝ իրավունքի և օրենսդրության համակարգերը, իրավական հաստատություններն ու իրավական կուլտուրան, գաղափարախոսությունը: Այս առումով, անհրաժեշտ է սահմանազատել նաև ազգային իրավական համակարգը՝ իրավական ընտանիքներից, քանզի իրավունքը համաշխարհային քաղաքակրթության արդյունք է, որի շրջանակներում ծնավորվում և գործում են բազմաթիվ իրավական համակարգեր: Եթե ներպետական իրավական համակարգը ազգային իրավունքի «ներքին քարտեզն է», ապա իրավական ընտանիքները կազմում են «աշխարհի իրավական քարտեզը»:

Իրավական ընտանիքն ազգային իրավական համակարգերի համակցություն է՝ հիմնված իրավունքի աղբյուրների, նրանց կառուցվածքի և պատմականորեն ծնավորման ընդհանրությունների վրա: Այդ չափանիշները հիմք ընդունելով՝ համեմատական իրավագիտությունը տարբերակում է հետևյալ իրավական ընտանիքները. ա) անգլո-սաքսոնական (ընդհանուր իրավունքի), բ) ռոմանոգերմանական (մայրցամաքային), գ) սոցիալիստական

⁸ Синюков В.Н., Российская правовая система /вопросы теории/. Диссертация на соиск. учен. степ. док. юр. наук. На правах рукописи. Саратов, 1995, с. 179.

⁹ Ст'ю, Решетников Ф.М., Правовые системы мира. М., 1993.

¹⁰ Ст'ю, Теория государства и права. Курс лекций /Под ред. М.Н.Марченко, М., 1996, с. 300.

և կրոնական-ավանդական:¹¹ Ինչպես տեսնում ենք, նման դասակարգման հիմքում ընկած են ոչ թե քաղաքական, սոցիալական կամ այլ կարգի գործոններ, այլ միայն իրավական չափանիշները:

Ազգային իրավական համակարգերի դասակարգումն ունի ինչպես տեսական-գիտական, այնպես էլ գործնական-կիրառական նշանակություն:

Տեսական-գիտական առումով նման դասակարգման նշանակությունը այն է, որ հնարավորություն է տալիս առավել խորը և բազմակողմանի ուսումնասիրել յուրաքանչյուր իրավական ընտանիքի ինչպես ընդհանուր գծերը, այնպես էլ դրանց կազմի մեջ մտնող յուրաքանչյուր ազգային իրավական համակարգի առանձնահատկությունները, միայն դրանց բնորոշ գծերը:

Գործնական-կիրառական առումով այն ազգային օրենսդրությունների մերձեցման, դրանց ունիֆիկացման, գոյություն ունեցող իրավական հակասությունների աստիճանաբար վերացման խթան է: Ընդգծելով այս փաստը՝ ամերիկացի գիտնական Պ.Գրուզը իրավացիորեն նշում է, որ իրավական ընտանիքների դասակարգումով տեսաբան և պրակտիկ իրավաբանները «ծգտում էին ապահովել, եթե ոչ լիովին, ապա գոնե մասնակիորեն, բոլոր քաղաքակիրթ իրավական համակարգերի միասնականացման պրոցեսի հիմնական, առավել էական մասը»:¹²

Նման տեսակետը ընդունում են նաև շատ հեղինակներ, քանի որ լրիվ կամ մասնակի միասնականացումը կարող է հաջողությամբ պսակվել, եթե ազգային իրավական համակարգերի դասակարգումը տեսականորեն և գործնականորեն առավել հիմնավորված է:

Իրավական համակարգերի դասակարգում, ըստ իրենց ընդհանուր հատկանիշների, օրենսդիրներին և հետազոտողներին հնարավորություն է տալիս ճիշտ կամ նվազագույն սխալներով տրանսֆորմացիայի ենթարկել այլ իրավական համակարգերի նորմերը կամ վերացնելու նրանց միջև գոյություն ունեցող հակասությունները, կամ էլ լրացնելու օրենսդրական բացը: Հենց

¹¹ Stu, Марченко М.Н., Сравнительное правоведение. Общая часть. Учебник для юридических вузов.- М., Издательство "Зерцало", 2001, с. 263-535; Кристофер Осаке, Сравнительное правоведение в схемах: Общая и Особенная часть. Учеб.-прак. пособие. М., "Дело", 2000; Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов. Под ред. академика РАН. доктора юрид. наук, проф. В.С.Нерсесянц, М., 2001, с. 281-306; Давид Р., Жоффр-Спиноза К., Основные правовые системы современности. М., 1996.

¹² Gruz P.A., Modern Approach to Comparative Law, Boston, 1993, p. 28.

սրանում է դրսևորվում ազգային իրավական համակարգերի դասակարգման գործնական նշանակությունը:

Սակայն, երբ օրենսդիրը շրջանցում է «հարազատ» իրավական ընտանիքը և փորձում է տրանսֆորմացիայի ենթարկել այլ իրավական ընտանիքի ազգային իրավական համակարգի նորմերը, ապա է գոյանում օրենսդրության խառնաշփոթ, անհամաձայնեցում, խախտվում է օրենսդրության համակարգը, տրամաբանական կառուցվածքը, ներդաշնակությունը: Որպես դասական օրինակ բերենք ընդհանուր իրավունքին բնորոշ տրաստի ինստիտուտը: Այդ ինստիտուտն իր արտացոլումն է գտել ՄՊՀ անդամ պետությունների,¹³ այդ թվում և Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 163-րդ հոդվածի 3-րդ կետում նշված է. «Սեփականատերը կարող է իր գույքը հանձնել այլ անձի հավատարմագրային կառավարման: Գույքը հավատարմագրային կառավարման հանձնելը չի հանգեցնում սեփականության իրավունքի փոխանցման: Հավատարմագրային կառավարիչը պարտավոր է գույքը կառավարել ի շահ սեփականատիրոջ կամ նրա կողմից նշված երրորդ անձի»:

Ռոմանոզերմանական ընտանիքի այլ իրավական համակարգերում, չնայած համեմատական իրավագիտության տեսաբանների ջանքերին, որոնք ուղղված են հիմնավորելու «տրաստի» ռեցեպցիան,¹⁴ այն այնքան էլ լայն տարածում չի գտել: Այդ ինստիտուտի փոխակերպումը ՄՊՀ երկրների իրավական համակարգում առավել բարդություններ է առաջացրել, քան մայրցամաքային իրավական ընտանիքի զարգացած իրավական համակարգերում (գերմանական, ֆրանսիական, հոլանդական և այլն):¹⁵

Այդ խնդրի մասին ռուսական իրավաբանական գրականությունում արդեն իրենց կարծիքն են արտահայտել գիտնականները: Ըստ այդ կարծիքի՝ ա) այդ ներմուծումը հետևանք է համեմատական իրավագիտությանը անբավարար մակարդակով տեղյակ լինելուն, բ) այդ ինստիտուտը իմիջայնոց է տեղ գտել ռուսական քաղաքացիական օրենսդրությունում, գ) այդ նորությունը՝

¹³ Stü, Гражданский кодекс Российской Федерации. М.: 1995, ст. 209, п. 4.

¹⁴ Stü, Wiegand W., The Receptor of American Law in Europe // The American journal of Comparative Law, 1991, no 2, p. 220-448; Cruz P.A., Modern Approach to Comparative Law, Boston, 1993, p. 335-337.

¹⁵ Այդ մասին մանրամասն տես, Dainow J., Civil Law and the Common Law: Some points of Comparison // The American journal of Comparative Law, 1966-1967, vol. 15, p. 419-435.

տրաստը, առանձնահատուկ անհարմարություններ չի ստեղծում, սակայն նրա իմաստն ու կենսունակությունը խիստ կասկածելի են:¹⁶

Եվ պատահական չէ, որ այդ ինստիտուտը մեզանում գրեթե չի կիրառվում: Այս ամենը վկայում է, որ իրավական համակարգերի դասակարգումն ամենևին էլ տեսաբան իրավաբանների «մտքի վարժանք չէ», այլ ունի հսկայական կիրառական նշանակություն և օգնում է ավելի խորությամբ ըմբռնելու սեփական իրավական համակարգի իմաստն ու բովանդակությունը:

Իրավաբանական գրականությունում հաճախ են շփոթում նաև իրավունքի համակարգը իրավունքի հասկացության հետ:¹⁷ Եթե իրավունքը հասարակական հարաբերությունները կարգավորող իրավական նորմերի համակարգ է՝ հիմնված արդարության և ազատության համամարդկային արժեքների վրա¹⁸, ապա իրավունքի համակարգը իրավունքի ներքին կառուցվածքն է:¹⁹

Այս բոլորից հետևում է, որ անհրաժեշտ է հստակորեն միմյանցից տարբերակել՝ «ազգային իրավական համակարգ», «իրավական ընտանիք», «իրավունքի համակարգ», «օրենսդրության համակարգ» և «իրավունք» հասկացությունները, հակառակ դեպքում՝ դրանց շփոթումը իրավակիրառ պրակտիկայում բերում է հակասությունների, անհամաձայնությունների, անօրինականությունների և, վերջին հաշվով, իրավական նիհիլիզմի:

Ելնելով վերոշարադրյալից՝ կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացության. ազգային իրավական համակարգը պատմականորեն ձևավորված և տվյալ պետությունում գործող իրավունքի և օրենսդրության համակարգերի, իրավակիրառ պրակտիկայի և իրավական գաղափարախոսության ամբողջությունն է:

¹⁶ Араповский К.В. В преддверии сравнительного правоведения // Правоведение, 1998, №2, /221/, с. 29.

¹⁷ Стб, Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. В.М.Корельского и В.Д.Перевалова, с. 315.

¹⁸ Стб, Общая теория права / Под ред. В.К.Бабаева. Нижний Новгород, 1993, с. 111.

¹⁹ Стб, Общая теория права и государства. Учебник / Под ред. В.В.Лазарева, с. 168.